

Om årsagerne til DDR's sammenbrud

af universitetslektor, cand.mag. Karl Christian Lammers

Det er nu mere end 3 år siden, at den tyske demokratiske republik DDR gik over i historien. Den begyndte at gå op i fugerne fra sensommeren 1989, da en fredelig folkelig revolution gik gennem landet og nærmest uimodståeligt rev alt med sig. Det herskende socialistiske enhedsparti SED's magt over samfund og stat smuldrede, og dets stat DDR brød kort tid efter totalt sammen og forsvandt. Selve DDR blev opløst 2. oktober 1990, og den blev som 5 nydannede delstater optaget i Forbundsrepublikken Tyskland 3. oktober. Og siden er det særlige ved DDR - dvs. socialismen, symboler, ideologi etc. - blevet søgt fjernet fra landet og erindringen. Den socialistiske fortid er overvundet, tilbage står bevidsthedsefterslæb og moderniseringsproblemer i en del af det nye Tyskland. Samt selvfølgelig erindringen og måske nostalgi om et land, der hed DDR.

Efter godt 40 års statslig eksistens er et land (en stat), som vi havde vænnet os til at betragte som noget selvfølgeligt og som fast bestanddel af det europæiske statsbillede, fuldstændig forsvundet, og det ville ikke genopstå som andre stater. Selv om nyere historie fremviser eksempler på stater, der er genopstået (f.eks. de tre baltiske lande), er det givet, at DDR aldrig vender tilbage.

For DDR er i mere end én forstand blevet historie. Det er blevet fortid på den måde, at der er blevet lukket helt op for udforskningen af dens historie. Det har åbnet for analyser af såvel dens kendte som mindre kendte sider. Historikerne jubede naturligtvis, for hvornår var det ellers hændt at en stat var brudt så totalt sammen, sågar inden det var lykkedes magthaverne at tilintetgøre deres herskabsviden.¹ Magthavernes viden, der også betød kontrol, havde overlevet deres fald, og den blev gjort tilgængelig. Det indebar, at der er givet adgang til magtens inderste, selve magtsystemet og dets informationer og viden. Det har især været vigtigt, at SED og Stasi, der styrede og kontrollerede DDR og dens

indbyggere, har måttet se deres arkiver åbnet, således at historikerne har kunnet kaste sig over dem og ud fra de herskendes perspektiv belyse DDR's udvikling frem til efteråret 1989, da deres greb om DDR blev løsnet. Man kan nu eksempelvis studere referaterne fra de sidste møder i politiburoet, inden Erich Honecker blev styrtet i oktober 1989. Men det er nu ikke særligt opløftende for vurderingen af DDR's ledelse. Først i oktober forholdt SED's øverste ledelse sig til den indenrigspolitiske situation, og samtidig med, at DDR befandt sig i galopperende opløsning, diskuterede SED-ledelsen problemer i leverancerne af kartofler til Sovjet!² Det var vel også sigende om den øverste ledelses virkelighedsfornemmelse.

For meget handlede om den østtyske virkelighed og om hvem der bestemte hvad der var virkelighed i det tidligere DDR. DDR var SED's virkelighed. DDR havde jo som det blev formuleret fra vesttysk politisk side i 1950'erne, været en "stat der ikke måtte eksistere". Den eksisterede alligevel i 40 år frem til 1990. Derfor har det efter 1989/90 da også været et politisk og pædagogisk mål at få klarlagt, hvorfor den trods alt eksisterede så længe og hvordan SED's magt og kontrol fungerede. DDR-historien er blevet genstand for en intens Aufarbeitung der Vergangenheit (fortidsbearbejdelse). Ikke bare historisk, men også juridisk og strafferetsligt på en måde, at det synes at skulle overskygge det politiske opgør med fortiden.³

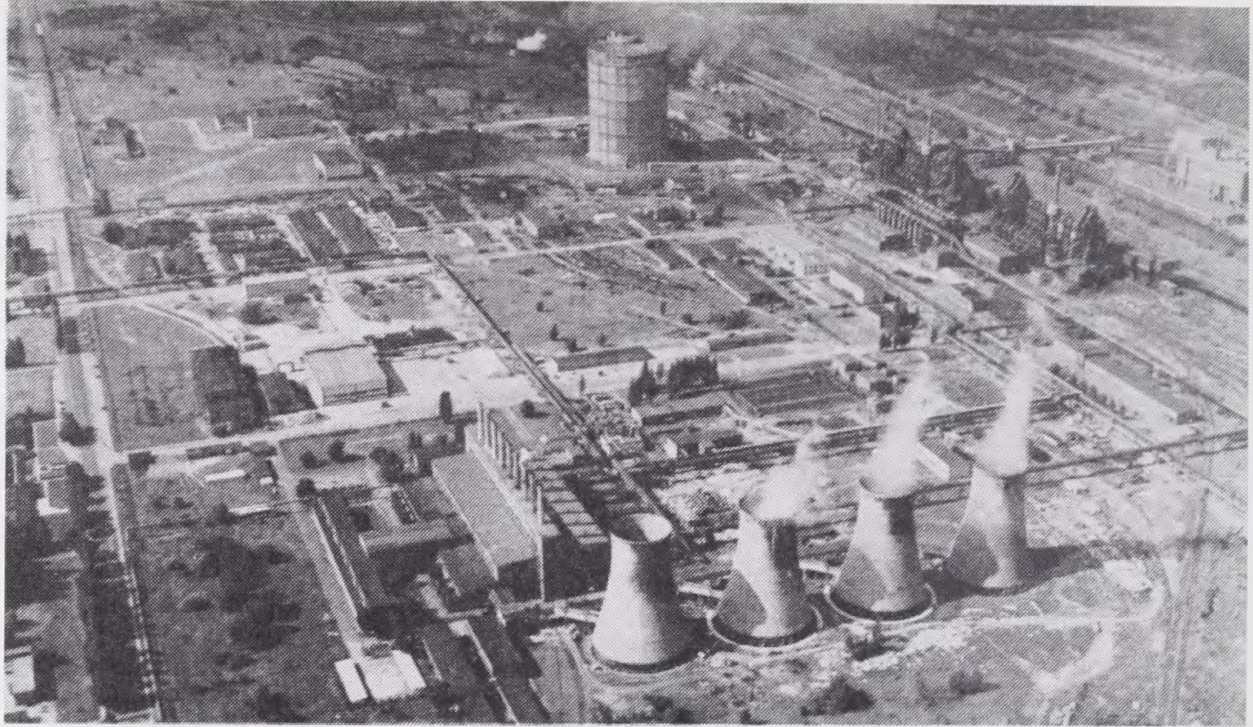
Denne for historikere ekceptionelle forskningssituation, der er skabt med selve det socialistiske magtsystems sammenbrud og overtagelse gennem andre, er med til at forklare, hvorfor der er kommet en så overvældende historikerinteresse med hensyn til DDR's historie. Således er over 400 forskningsprojekter sat igang herom. Der er stadig mange åbne og uafklarede spørgsmål, navnlig de der står i sammenhæng med Sovjets rolle i DDR, samt spørgsmålet om hvorfor sammenbruddet først kom i 1989.⁴ Samtidig er der hele tiden kommet nye og overraskende forhold for dagen.⁵

Det spørgsmål, der skal belyses her, er hvorvidt det har gjort os klogere med hensyn til de egentlige årsager til at DDR - i modsætning til de andre socialistiske stater, der efter socialismens sammenbrud har kunnet leve videre som nationalstater - endte med at gå helt under og forsvinde. Kollapsen for DDR var så omfattende, at man dog måtte spørge hvorfor og også hvorfor ikke før.

Hovedforklaringen skal søges i DDR's historie og især historien om, hvorfor der overhovedet eksisterede et DDR. Det må ses i sammenhæng med DDR's enestående stilling og de særlige tilblivelsesbetingelser, der bestemte landets

22. april 1946 besluttede 507 kommunistiske og 548 socialdemokratiske delegerede sammenslutningen af partierne i SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands).

Jernværket Ost - symbol på det snævre samarbejde mellem de socialistiske lande.

karakter. Fra statens begyndelse som delvist suveræn stat i 1949 havde DDR's eksistens været problemfyldt. Det udgør også en væsentlig del af forklaringen på, at DDR til sidst brød sammen. DDR var en del af det østeuropæiske, socialistiske statsfællesskab i Comecon og Warszawa-pagten, men anderledes end i de fleste andre af de østeuropæiske lande fandtes der i DDR ikke bare et socialistisk system bygget op i en eksisterende stat. DDR var samtidig en helt ny stat, modelleret efter det sovjetiske politiske system og etableret inden for en del af det tyske rige, der brød sammen i 1945. Det var en stat, der blev skilt ud af Tyskland. Den søgte fra midten af 1950'erne at afgrænse sig statsligt til den anden tyske stat Vesttyskland, og fra 1974 definerede den sig slutteligt som en "socialistisk stat".⁶ DDR's egenstats lighed og eksistens begrundede sig forenklet sagt i, at den var en *socialistisk* stat. Det var på en måde selve DDR-statens væsen, at den var socialistisk. Jeg skal ikke her gå i enkeltheder med hvad det indebar,⁷ men indskrænke mig til at påpege, at det socialistiske (også kaldet den "socialistiske nation") udgjorde DDR's særlige legitimitet og identitet. I alt fald sådan som det styrende SED så det.⁸

Som ny stat på tysk område var DDR i lige så høj grad som BRD i vest oprindeligt mere resultatet af stormagtsinteresser end af en folkelig national konstitueringsproces. Begge sider i stormagtskonflikten bærer ansvaret for delingen af Tyskland i 1949, den var ikke begrundet eller legitimeret i den tyske befolknings ønsker og interesser. Det synes af især økonomiske årsager - ønsket om at få omfattende krigsskadeserstatninger - ikke at have været en sovjetisk

prioritet at få delt Tyskland i to stater; men det blev det fra midten af 1950'erne, da den vestlige del var på vej til at blive fast integreret med Vesten.⁹ Mens vestmagterne stod bag oprettelsen af en vesttysk stat, stod Sovjet bag oprettelsen af DDR i 1949 og skabelsen af det sovjetisk prægede magtsystem. Men mens Vesttyskland via demokratiske valg efterhånden sikrede sig folkelig legitimitet, er det nok mere end tvivlsomt om det lykkedes for DDR og dets politiske system at blive folkeligt legitimeret. Der blev eksempelvis valgsvindlet fra det første valg til Folkekammeret i 1950. I den forstand kunne man godt tale om DDR som en kunstig stat.¹⁰

DDR's blotte eksistens som selvstændig stat syntes primært betinget af ydre faktorer, nemlig øst-vest-delingen under den kolde krig og Sovjets sikkerhedsinteresser i den kolde krig. Altså at have DDR som fremskudt strategisk bastion og klemme på Vesttyskland. DDR var fra begyndelsen stærkt afhængig af Sovjet - det skal uddybes med 17. juni-opstanden 1953 lidt senere - og af Sovjets strategiske interesser, og landet var følgelig sårbart og i sidste instans afhængigt af omskiftelserne i de sovjetiske interesser. Det kom således til udtryk eksempelvis i Stalinnoten 1952, hvor Stalin syntes rede til at opgive DDR, og i Chrusjovs to-stats-teori 1955, der tilsikrede DDR statslig selvstændighed. Den dybe afhængighed blev endvidere nedfældet positivt i den ny forfatning fra 1974 - der bestemte DDR som en socialistisk nation -, hvis art. 6 talte om DDR som uadskillelig del af det socialistiske statsfællesskab og om dets "ubrydelige" alliance og venskab med Sovjetunionen. Og afhængigheden var noget selvfølgelig for SED-ledelsen, der kunne bringes på en enkel formel som Eric Mielke gjorde det i oktober 1989: "Ohne die Sowjetunion gab und gibt es keine DDR".¹¹ Først gradvis lykkedes det for DDR at opnå større suverænitet i forhold til Sovjet.

Samtidig var DDR præget af at udgøre en tysk del-stat, der var udskilt af Tyskland og adskilt fra Vesttyskland. Fra 1951 via sin statsgrænse og fra 1961 gennem muren. Formentlig mod det store flertals ønske.¹² Det efterlod hos dele af DDR-befolkningen en følelse af at være blevet tvunget til at være sammen med det herskende SED og til at være blevet afskåret fra at være med i det "rigtige" Tyskland. Det skabte problemer mellem styre og befolkning, der igen og igen skulle bryde åbent frem, især da det ledende SED fra 1952 med beslutningen om at opbygge socialismen indledte et politisk, samfundsmæssigt og ideologisk brud med den hidtidige udvikling og de facto med Tyskland. Som følge af den skærpede indenrigspolitiske situation flygtede godt 3 mio. borgere fra DDR i årene 1949 til 1961.

Inden for den del af DDR-forskningen, der beskæftiger sig med baggrunden for DDR's sammenbrud i 1989, plejer man at skelne mellem dets eksterne og interne årsager, og mellem mere langsigtede/strukturelle og udløsende årsager hertil. Men man vægter også sammenhængen mellem dem (Jvf. diskussionen i min nye bog).¹³ Mest markeret er sammenkoblingen mellem de to aspekter kommet frem i en ny bog af to yngre østtyske historikere Arno Mitter og Stefan Wolle, der taler om en gradvis undergang fra 1953 af det, de betegner som "Untergang auf Raten", hvor den indre udhuling og den folkelige utilfredshed og modstand står i focus.¹⁴

Analytisk skal jeg prøve at sondre mellem eksterne og interne årsager. De eksterne har primært noget med Sovjet, DDR's nærmest allierede og garant, og dets politik og strategi, at gøre. De interne står i sammenhæng med selve substansen i DDR og spørgsmålet om hvornår den begyndte at blive udhulet indefra. Det vil ske gennem diskussion af et par hovedteser.

1. Tese: DDR som Sovjets krigsgevinst og stat.

"Die DDR ist für uns, für die sozialistischen Bruderländer ein wichtiger Posten. Sie ist das Ergebnis des 2. Weltkrieges, unsere Errungenschaft, die mit dem Blut des Sowjetvolkes erzielt wurde. Ich habe bereits einmal gesagt, dass die DDR nicht nur eure, sondern unsere gemeinsame Sache ist ... Wir haben doch Truppen bei ihnen. Erich, ich sage dir offen, vergesse das nie: Die DDR kann ohne uns, ohne die SU, ihre Macht und Stärke nicht existieren. Ohne uns gibt es keine DDR. Die Existenz der DDR entspricht unseren Interessen, den Interessen aller sozialistischen Staaten. Sie ist das Ergebnis unseres Sieges über Hitler-deutschland." Dermed understregede den sovjetiske leder Leonid Brechnev over for Honecker 28.7.1970, at der uden Sovjet ikke ville eksistere noget DDR.¹⁵ Det var, som fremhævet, også SED-ledelsen bevidst.

Men er opfattelsen holdbar? Det skal diskuteres. Alligevel må det fastholdes, at DDR's statslige oprettelse og eksistens fundamentalt må forklares med afhængigheden af Sovjet. Men gælder det også dens sammenbrud? Det er givet, at DDR eksisterede i overensstemmelse med Sovjets interesser og længe på Sovjets præmisser, og at det først fra 1970'erne opnåede større suverænitet over for Sovjet. Afhængighedsforholdet sikrede DDR under øst-vest-konfrontationen, men det kunne true den under blokkonfrontationens opløsning, der fik Sovjet til at omdefinere sine interesser. Eksempelvis i forhold til Østeuropa og Vesttyskland. At sammenbruddet kom i 1989 var mere en tilfældighed, men det var bestemt ikke tilfældigt, at DDR ville kunne bryde sammen.

Muren er borte, men fornemmelsen af grænseland er der stadig. Til venstre den gamle preussiske Landdagsbygning (i øst) og til højre (i vest) det gamle Kunstindustrimuseum. Fot. Christian Kaatmann.

Dermed hævdes, at DDR og dets skrøbelige system kunne være brudt sammen når som helst, hvis betingelserne herfor bare havde været til stede. Primært de eksterne eller internationale. Det kunne med andre ord have indtruffet, hvis DDR f.eks. mistede sin strategiske betydning for Sovjet, eller Sovjet var rede til at give slip på eller "frigive" DDR. Men er det rimeligt at hævde en sådan intim årsagssammenhæng i forhold til Sovjet? I mine øjne ja, for DDR var fra begyndelsen stærkt afhængigt af Sovjet og dermed også afhængigt af linien i Sovjets politik. Med mindre staten havde opnået substans nok til at kunne stå på egne ben, uafhængigt af sovjetisk støtte. Det var i virkeligheden problemets kerne. DDR kunne næppe stå alene. Det kunne kun stå sammen med Sovjet og dets Østeuropa. Men det var selvfølgelig uden betydning så længe SU havde en interesse i et DDR og derfor støttede det og SED. Så længe kunne Sovjet også blokere en løsning på det nationale tyske spørgsmål. Altså en genforening.

Prøven på eksemplet med eksistentiel afhængighed af Sovjet er 17. juni-opstanden 1953. Den demonstrerede afslørende, at DDR som stat internt var skrøbeligt funderet, og at dens eksistens og overlevelse i virkeligheden afhang af Sovjet. Opstanden er også eksemplet for to unge østtyske historikere, der har talt om DDR's undergang som en "undergang i rater".¹⁶ Knap 4 år efter DDR's dannelse i oktober 1949 rystedes regimet af indre uro og uroligheder. De var

forårsaget af de økonomiske og sociale problemer, som den forcerede opbygning af socialismen havde medført, og den opposition den havde resulteret i hos store dele af den østtyske befolkning. Det havde ulmet siden begyndelsen af 1953, og selv russerne syntes bekymrede for DDR's eksistens.¹⁷ Den 16. juni 1953 brød socialt og politisk motiverede strejker løs blandt bygningsarbejderne på Stalin Allé i Østberlin, og det udviklede sig næste dag 17. juni til en landsdækkende opstand mod SED's styre, hvis omfang gik langt videre end man hidtil har antaget. En arbejderopstand udviklede sig hurtigt til en folkeopstand, ja måske en mislykket revolution som det er blevet hævdet i den nyeste undersøgelse.¹⁸

Opstandens karakter var i alt fald så truende og omfattende, at SED ydmyget måtte overlade det til russerne at genoprette ro og orden, hvorefter den russiske besættelsesmagt greb ind og knuste opstanden. SED's magt kunne derigennem genoprettes, og Walter Ulbricht overlevede.

Opstanden truede ikke bare kortvarigt SED's styre og stat. Den har en betydning, der rækker langt videre, som det fremgår af dens placering i DDR-bevidstheden. Mens opstanden officielt af SED blev stemplet som et "fascistisk kupforsøg" og derigennem søgtes trængt ud af den kollektive bevidsthed som det den var, nemlig en opstand mod SED og dets styre, så tyder noget på, at den alligevel har levet videre som et traume hos SED-ledelsen. Nemlig hvad angik støtten til regimet hos den østtyske befolkning. Erich Mielke, leder af sikkerhedsministeriet og Stasi, er således refereret for at have udtalt i august 1989 under det nye folkelige oprør: "Er det sådan, at i morgen bryder 17. juni løs?".¹⁹

Til gengæld blev opstanden for mange af dem der aktivt havde været med i strejker og demonstrationer den store oplevelse i deres liv og deres afgørende erfaring med SED's socialistiske styre.²⁰ De havde jo alle, arbejdere, funktionærer og bønder været med, selv stålarbejderne i den socialistiske paradeby Stalinstadt. Opstanden og den sovjetiske intervention til fordel for SED var en erfaring, der førte til fremmedgørelse og mistillid og en kløft mellem regime og folk, der nok aldrig blev overvundet. Den forværrede endvidere befolkningens relationer til Sovjetmagten, der ud fra sovjetiske interesser havde stillet sig på SED's side og dermed fremstod som undertrykkere.

Er opstanden nøglen til at forstå DDR's prekære og i sidste instans strategisk betingede eksistens? Måske, i alt fald sikrede den sovjetiske intervention, at SED's DDR overlevede på russisk støtte. Den kunne ikke kompensere for delegitimeringen af SED. Generaliseret fremstår opstanden som udtryk for, at DDR i alt fald i 1950'erne, da SED med hårdhændede metoder begyndte at opbygge so-

cialismen og skabe et andet samfundssystem, var en "stat uden folk". At DDR med andre ord bare var en stat, der blev opretholdt fordi det tjente bestemte (læs sovjetiske) interesser. SED's DDR syntes i selve sin eksistens fuldstændig afhængigt af Sovjet. Anderledes udtrykt ville DDR formodentligt falde, hvis Sovjets støtte faldt bort.

Den basale afhængighed vedblev at bestå, selv om DDR stabiliserede sig som stat og fik mere suverænitet. Da den indre situation i 1956, under de socialistiske systemers store krise med opstanden i Polen og Ungarn, påny blev truende og Sovjet måtte gribe ind, og da der opstod strejker i forskellige industricentre i DDR, lykkedes det SED, der nu rådede over stærkere magtmidler, at få bremsede strejkerne, inden de havde bredt sig ud over hele landet. Efter opstanden 1953 var Stasi blevet styrket, man var begyndt at oprette de paramilitære SED-enheder i virksomhederne (Betriebskampf-gruppen), og det kasererede Volkspolizei var i færd med at blive forvandlet til en regulær hær.

De sovjetiske politiske og strategiske interesser i et afhængigt Østeuropa, der havde udmøntet sig i de militære interventioner i DDR 1953 og i Polen og Ungarn 1956, fik sin politiske formel med den såkaldte Brechnew-doktrin fra 1968. Den gav Sovjetunionen og Warszawa-pagten sevbestaltet ret til at intervere militært i de socialistiske lande, hvis "Socialismen var truet". Dvs. hvis de kommunistiske partiers magt og alliancepartnerskabet med Sovjet var truet. Anderledes formuleret var doktrinen samtidig SED's garanti og DDR's livslinie, idet SED, der knyttede DDR stadig tættere til Sovjet, påny ville kunne regne med sovjetisk støtte, hvis socialismen, dvs. SED's magtposition og DDR's uafhængighed, var truet. Sovjet blev dermed garant for den bestående orden i DDR.

Gennem sin kontrol med DDR besad Sovjet nøglen også til at løse det tyske spørgsmål. Det var efter sovjetisk opfattelse godt nok blevet løst med at der eksisterede to separate suveræne stater i 1955. Sovjet skulle gå med til en evt. genforening. Det at være Sovjets stat og nærmeste allierede udgjorde fundamentet for DDR's eksistens, og derfor kunne SED og dets DDR under den kolde krig usvigeligt regne med sovjetisk støtte. Den kolde krig garanterede DDR, og derfor havde SED al interesse i at søge at holde den i live. Den situation var uændret i alt fald frem til midten af 1980'erne, da M. Gorbatjov tiltrådte og snart indledte en reformkurs for at modernisere det socialistiske samfund. Også udenrigspolitisk lod han nye toner høre, der indvarslede optøning af den kolde krig til fordel for samarbejde. Gorbatjovs vision om det "europæiske hus" menes at have foruroliget Honecker og SED, fordi det implicerede et europæisk fællesskab på tværs af blokkene og fordi det ville kunne føre til opblødning af den

blokkonfrontation, der også i høj grad betingede DDR's eksistens. Selv om Gorbatjov tilskrev DDR en rolle i det europæiske hus, skabte tanken uro.

Efter DDR's sammenbrud har dets sidste leder Eric Honecker gjort Gorbatjov og Sovjet ansvarlig for DDR's undergang, da de angiveligt i 1987 skulle have ladet Vesten forstå, at de var rede til at lade Tyskland genforene og dermed reelt opgive DDR.²¹ Om det er helt korrekt skal være usagt, men Gorbatjov har i alt fald i 1986 over for Honecker ladet forstå, at Sovjet overvejede ændringer i sin Tysklandspolitik, især over for Vesttyskland, og at det også ville inddrage Vesttyskland mere. Det skal have ærgret Honecker.²² Hos Honecker fæstnede sig det indtryk, at Gorbatjovs udenrigspolitik truede DDR's eksistens. Hans DDR gik derefter på distance til Sovjet. Hans svar blev at afvise den sovjetiske reformkurs, hvilket for så vidt var logisk, da især politiske reformer ville bringe socialismen i DDR, altså SED's magt i fare.

I begyndelsen af 1989 distancerede Gorbatjov sig officielt fra Brechnew-doktrinen, og dermed viste han sig rede til at indrømme de socialistiske stater ret til selv at bestemme deres vej til socialismen. Sagt med andre ord ville Sovjet ikke længere hævde sin selvbestaltede ret til at intervenere for at "sikre socialismen". Eller anderledes udtrykt måske slet ikke komme et "socialistisk" regime til undsætning, hvis "socialismen" var truet. Det måtte lyde ildevarslende i SED-ledelsens ører. For hvis DDR ikke var andet og mere end Sovjets stat - som det er blevet hævdet her -, så ville afbrækket i sovjetisk støtte implicit kunne true SED's DDR, altså dets kontrol med landet. Med mindre det selv brugte magt til at sikre den. Ikke nødvendigvis for DDR som sådan. Forudsat at DDR uden SED havde så meget substans, at det ville kunne overleve som socialistisk stat i en verden under forandring.

Det andet afgørende årsagskompleks afhænger derfor af, om DDR var mere og andet end Sovjets stat. Havde DDR efter 1953 og især 1971 kunnet gøre sig fri af afhængigheden af Sovjet og befæste sin egenstatslighed? Havde DDR opnået en intern stabilitet og konsolidering, der gjorde det muligt at overleve i en verden, hvor den sovjetiske støtte og den sovjetiske blok ikke eksisterede? Set i historiens bakspejl må vi sige, at det havde den ikke. Grunden hertil skal diskuteres som de interne årsager til sammenbruddet.

2. Tese: DDR savnede egen (national) identitet.

Den folkelige afvisning af SED's DDR var meget bestemt. I 1961 lød den således hos en østberlinsk kvinde ved afspørgingen 13.8.: "Gehen wir doch in die Strasse mitte und machen einen gewaltsamen Durchbruch, wir sind alles

Gadebillede fra det tidligere Østberlin. Fot. Christian Kaatmann.

Deutsche, wir wollen rüber zu unsereren Brüdern".²³

For at grundfæste sin socialistiske stat måtte SED distancere sig og isolere østtyskerne i forhold til den anden tyske stat i vest. Det skete endeligt med opførelsen af Berlin-muren 13.8. 1961, der afbrød de sidste åbne forbindelser til vest. SED havde efter alt at dømme ikke hovedparten af befolkningen med sig, da partiet i læ af muren fortsatte opbygningen af socialismen. For den betød muren, at den blev spærret inde og holdt uden for Tyskland. Muren kunne nok afskære båndene og aftvinge befolkningen respekt for at SED havde magten. Men den svejsede lige så lidt som "opbygningen af socialismen" SED og folket sammen i den socialistiske stat. Den føltes påtvunget, den var ikke resultat af østtyskernes valg.

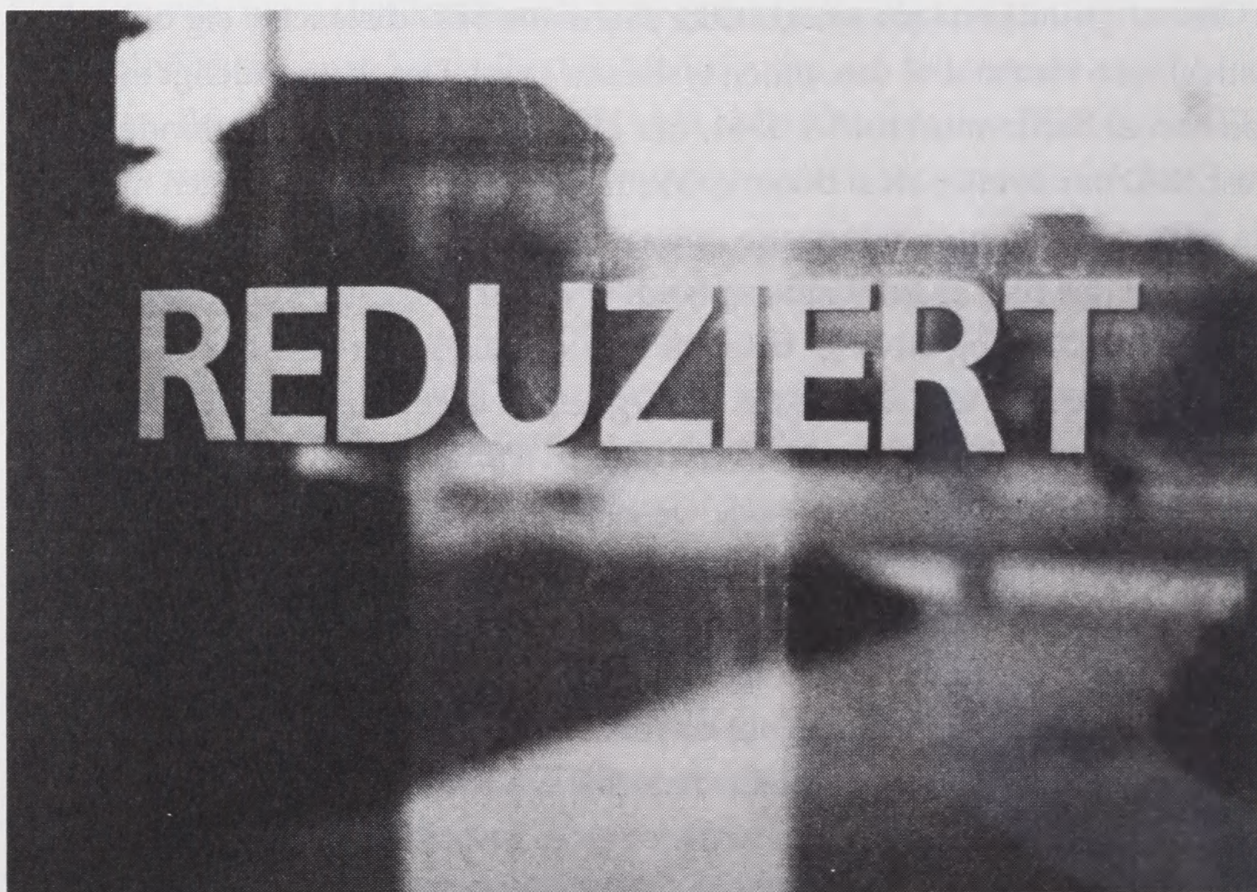
Andre udtrykte det mere radikalt: "Alles in allem, in dem es sie [DDR/kcl] also tatsächlich nicht gibt, scheint die DDR eine Fiktion und so willkürlich konstruiert wie die Bezirke, ungeachtet ihrer gewachsenen Strukturen. Jede Identität kann daher ihrerseits nur unvollständig, stiefmütterlich, abstrakt und fiktiv sein; eine ideologische, keine natürliche, allenfalls eine provinzielle.

Nicht nur meine Generation ist damit gross geworden, das Mass aller Dinge im Westen zu suchen. Auch das, was man Nationalgefühl nennt, verschwand

wohl in diese Richtung ...". Sådan blev det sagt af forfatteren Rainer Schedlinski i 1989, da han spurgte: Gibt es die DDR überhaupt?²⁴

Som følge af afhængighed af Sovjet og dets militære, politiske, økonomiske og også ideologiske interesser kunne DDR hævdes oprindeligt at have været en stat uden egen legitimitet. Som ny stat på tysk område lykkedes det imidlertid heller ikke at skabe en selvstændig socialistisk identitet i stedet for den tyske, der forbandt DDR med Tyskland i vest. En DDR-identitet eksisterede i bedste fald ideologisk og normativt, den var næppe reel. Bortset fra på delområder. For SED's magt og det socialistiske system havde ikke internt opnået så meget konsolidering og legitimitet, at det ville overleve reformer, og heller ikke sådan at DDR selv - der i befolkningen blev opfattet som SED's stat - dermed kunne overleve i en ikke-socialistisk form.²⁵

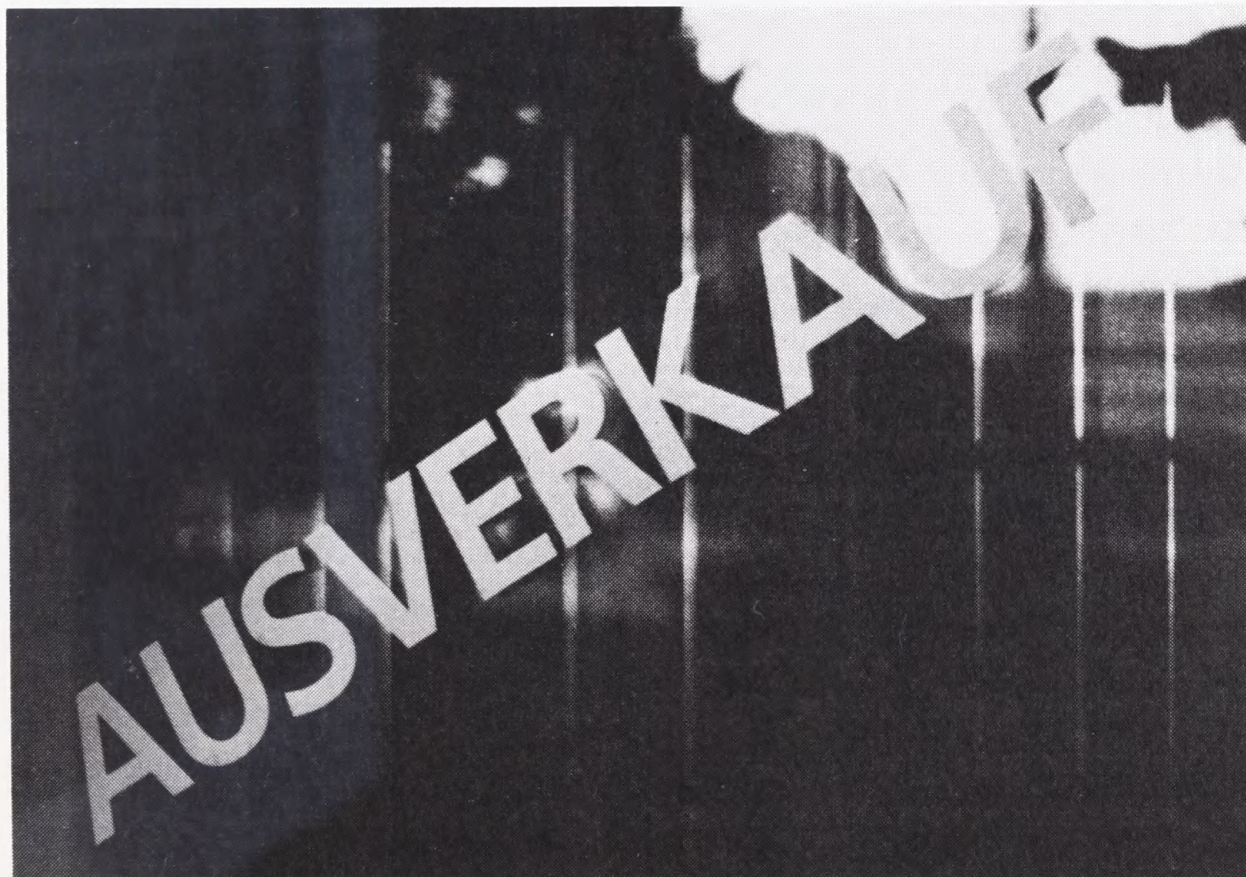
Så godt som alle blev i 1989 overrasket over SED's totale kollaps og DDR's efterfølgende sammenbrud. Det var udbredt opfattelse blandt politikere og politiske analytikere, at DDR havde kunnet eksistere, fordi systemet havde opnået stabilitet og intern konsolidering hos den østtyske befolkning.²⁶ Alle hilste i 1989 det stalinistiske SED's fald velkomment, men få havde forudset, at det ville rive DDR med sig i faldet. Havde man overset revnerne i DDR-billedet?²⁷ Bagefter har der blandt analytikere selvkritisk været enighed om, at man generelt har overvurderet stabiliteten og tillagt systemkritik og kriser mindre betydning.

Det udvidede kendskab, som vi efter DDR's fald har fået til de interne politiske og især økonomiske og sociale forhold, antyder nemlig betydeligt alvorligere krisetendenser. Det gælder ikke bare økonomisk og socialt, hvor DDR ikke var helt så fremgangsrigt som formodet. Men det gælder også politisk, ideologisk og legitimationsmæssigt, idet der fra midten af 1970'erne begyndte at opstå større afstand mellem SED's regime og østtyskerne, selv om det ikke kunne røkke ved SED's magtposition. Det særlige ved DDR, dvs. socialismen, eksisterede formentlig kun ideologisk-propagandistisk, og det baserede sig på, at med SED ved magten eksisterede der socialisme i DDR.²⁸

Men først igen lidt baggrund for at forklare hvorfor det tilsyneladende ikke var lykkedes at opbygge en DDR-identitet og legitimitet som suveræn stat. Berlin-muren kom fra 1961 til at udgøre grundlaget for en egen statslig og politisk udvikling i DDR. For muren, der bremsede afvandringen mod vest, havde skabt mulighed for større stabilisering, da den afstivede økonomien og tvang DDR-befolkningen til at arrangere sig med SED's styre. SED's magtposition blev konsolideret, da det opnåede monopol på politikken, mens det i større omfang overlod det ikke-politiske område (privatsfæren) til borgerne. Til gengæld bestræbte SED sig på i større omfang at tilgodese befolkningens sociale og forbrugsmæssige forventninger. DDR synes derigennem at stabilisere sig. Det blev især mærk-

Fotos: Christian Kaatmann

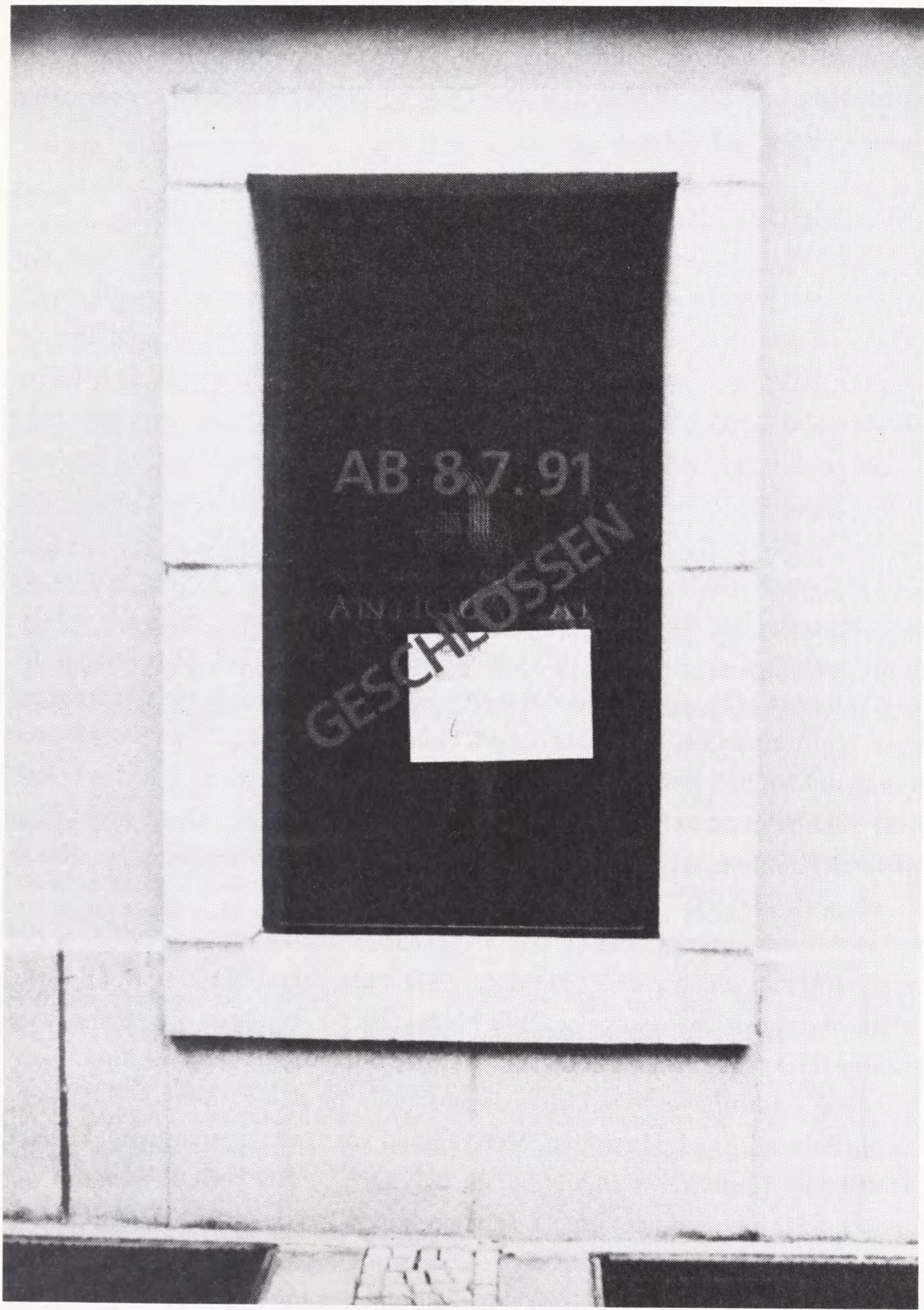
bart efter at Honecker var kommet til magten i 1971, og hans nye politik prioriterede produktion af forbrugsvarer og boliger. Samtidig vandt DDR i begyndelsen af 1970'erne - efter aftalen med Vesttyskland - international anerkendelse, hvilket givetvis bidrog til at konsolidere regimet hos befolkningen.

Set i bakspejlet kom DDR dog til at betale en høj pris for anerkendelsen som stat, den måtte åbne sig og dermed bringe sig og sin befolkning ud af den isolation, der havde tvunget og holdt dem sammen. SED måtte modvilligt og tvetydigt gå med til at lade det fjendebillede (af BRD), der havde bidraget til at holde DDR sammen, nedbryde. Det gjorde det sagt i parentes muligt for den tyske "bevidshedsnation" at eksistere videre. Befolkningen menes at have praktiseret en passiv afvisning af det socialistiske system og kommunismen, hvilket gjorde det til noget udvortes, noget kulisseagtigt. Det eksisterede formentlig kun fordi SED havde magten og gav det ideologisk eksistens.

Hvis det "socialistiske" DDR i en åben verden skulle kunne udgøre et alternativ for dets befolkning, måtte det vise "socialismens" overlegenhed. Dvs. kunne tilbyde dets borgere et politisk, økonomisk og socialt godt liv, der kunne måle sig med dens brødre i Vesttyskland. Det var ikke tilstrækkeligt at påstå, at levestandarden i virkeligheden var højere end i vesten, som Honecker gjorde; det skulle kunne mærkes i hverdagen. Muren sikrede selvfølgelig DDR's eksistens, men kunne DDR leve uden muren?

Det fører frem til en anden hovedforklaring, nemlig at DDR mislykkedes i et sådant omfang på disse felter, at der også var forstærkende interne årsager til, at SED's fald fra magten rev DDR med sig i faldet. Fra begyndelsen af 1980'erne havde DDR måttet understøttes økonomisk af Vesttyskland, da det havde problemer med at skabe de nødvendige eksportindtægter til at financiere udvikling og forbrug. Den socialistiske økonomi befandt sig i en dårlig tilstand, samtidig med, at DDR måtte opprioritere teknologiske investeringer, hvilket gik ud over produktionen af forbrugsvarer.

Fra 1985 voksede utilfredsheden og også den indre opposition for at få demokratiseret og liberaliseret det politiske system, hvilket SED, ud fra dets opfattelse af socialisme som værende identisk med SED's magt, viste sig ude af stand til at honorere. Socialismen stod ikke til diskussion, som det gang på gang blev sagt. Kombineret med regulært fald i levestandarden, kan der fra 1987/88 spores tegn på, at DDR især blandt unge begyndte at blive opgivet. Fra 1988 steg antallet af ansøgninger om udrejse drastisk, og den politiske opposition trådte frem, men den blev slået ned med barske midler. Samtidig brød SED med et bærende princip - "Von der Sowjetunion lernen, heisst siegen lernen"-, da

Fot. Christian Kaatmann

man skoddede sig af i forhold til reformudviklingen i Sovjet og søgte at holde de sovjetiske ideer og diskussioner ude. SED's svar på forandringerne i den socialistiske blok blev at søge at isolere DDR og alliere sig med de konservative regimer i Prag og Bukarest.

De umiddelbare årsager. Tilfældighederne i 1989

Ved siden af de skitserede eksterne og strukturelle årsager til DDR's fald, der nok forklarer hvorfor sammenbruddet blev så totalt, må der anføres nogle umiddelbare årsager til at det kom i 1989. De må bringes i sammenhæng med liberaliseringen af det socialistiske statsfællesskab fra januar 1989, der gav de østeuropæiske stater større frihed til at gennemføre egne reformer og gå sine egne veje.

Det fik hurtigt vidtrækkende konsekvenser, da de åbnede sig og fjernede jerntæppet. Især for DDR, hvor utilfredsheden i nogen tid havde været voksende. Det viste sig allerede fra maj 1989, da østtyskerne, efter at der var gået hul i jerntæppet i Ungarn, i stigende tal søgte at forlade DDR og komme til Vesttyskland. Der fulgte en "afstemning med fødderne" mod SED, der udviklede sig til en slags forskudt ny opstand og fravalg af DDR. Den udløste fra sensommeren 1989 en ny krise, der reelt rystede systemet, selv om det arrogant søgte at afdramatisere situationen. Som Honecker lod forstå: "Den Sozialismus in seinem Lauf hält weder Ochs noch Esel auf".²⁹ Problemerne blev ved at vokse, fordi SED-ledelsen hele tiden hinkede bagefter og viste sig ude af stand til at håndtere situationen politisk. Desuden manglede den sovjetiske opbakning til en "kinesisk løsning".

Fra den ungarske grænse blev åbnet også for østtyskerne, 11.9. 1989, var det formentlig kun et spørgsmål om tid, før SED måtte afgive magten. Det udløste en intern oppositionsbewægelse ("Wir bleiben hier"), hvis krav om reformer og brud på SED's magtmonopol fik stadig større tilslutning. Flugtstrømmen især, men også reformbevægelsen satte dagsordenen og delegitimerede SED, selv om partiet stadig sad på magten. Men regimet var rystet og magten vaklede. I oktober blev Honecker tvunget til at gå, og yngre kræfter kom til. Men det var for sent, SED havde mistet grebet, selv om kun få havde forventet, at de reformer der blev krævet, også ville betyde DDR's undergang som selvstændig stat. Det egentlige "point of no return" blev murens åbning 9. november, idet det definitivt underminerede resten af DDR's egenstatslighed. Dens fundament smuldrede. Den viste sig kun at have været til låns hos SED. Selv et DDR uden SED syntes ikke længere at kunne overleve uden at være befæstet af en mur.

Konklusion

I sidste instans var det i mine øjne DDR's fundamentale problem, at den manglede egentlig og selvstændig legitimitet som den anden tyske stat. Den var en "kunstig" stat, der blev holdt oppe af Sovjet og dets militærstrategiske og politiske interesser under den kolde krig. Og fra 1961 også af Berlin-muren. Her ligger hovedforklaringen på DDR's sammenbrud, da den internationale situations status quo forandredes, hvori DDR indgik og som historisk havde betinget et særligt DDR. DDR-staten savnede nemlig intern folkelig legitimitet, legitimitet fik den under den kolde krigs blokopdeling i stedet af Sovjet, og den skaffede sig en anden slags erstatningslegitimitet med muren og den internationale anerkendelse fra begyndelsen af 1970'erne. Men i forhold til dens egen befolkning blev det herefter nødvendigt at søge at kompensere herfor materielt og socialt igennem at skabe det, der senere er blevet kaldt en særlig DDR-identitet. Altså noget at være stolt over ved DDR. Et socialistisk og alternativt Tyskland, der ikke var "frit" og heller ikke socialt og materielt bedre end Vesttyskland, havde i sig selv ingen eksistensberettigelse. Det havde et DDR, der ikke var socialistisk slet ikke.³⁰ Socialismen skulle ikke bare ideologisk være overlegen, den skulle især i praksis udgøre det bedre alternativ. Men den lykkedes ikke.

Noter

¹ Jvf. rapporten om diskussionen om Stasi-akterne 1992, der blev udsendt under titlen *Wann bricht schonmal ein Staat zusammen!*, udg. af Klaus-Dietmar Henke, München 1993.

² ZPA, Berlin, Akten der SED

³ Jvf., hertil kritikken fra tyske juristers side, refereret *Der Spiegel* 52/1993.

⁴ Det er således stadig umuligt at komme til den sovjetiske Røde Hærs arkiver, det gælder såvel med hensyn til militæradministrationen SMAD som den russiske vesthær.

⁵ Jvf. eksempelvis de løbende informationer herom, der bringes i *Deutschland Archiv*.

⁶ Jvf. forfatningen fra 1974 art. : "Die Deutsche Demokratische Republik ist ein sozialistischer Staat der Arbeiter und Bauern. Sie ist die politische Organisation der Werktätigen in Stadt

und Land unter der Führung der Arbeiterklasse und ihrer marxistisch-leninistischen Partei".

⁷ Jvf. hertil Lammers: *Det ny Tyskland*, København 1992, s. 219ff.

⁸ Jvf. eksempelvis den tidligere propagandaleder Albert Norden 1972, aftryk i Peter Brandt (udg.): *Die Linke und die nationale Frage*, Reinbeck 1984, s. 320ff: "Heute ist die Lage doch so, dass in der DDR die neue, die sozialistische Nation wächst, während in der BRD die alte kapitalistische Nation fortbesteht ... Mit der Errichtung der Arbeiter- und Bauern-Macht und dem Aufbau der sozialistischen Gesellschaft entwickelt sich ein neuer Typus der Nation, die sozialistische Nation.", cit. s. 320 og 322

⁹ Jvf. hertil Wilfried Loth: *Stalins ungeliebtes Kind*. Warum Moskau die

- DDR nicht wollte, Reinbek 1994, endvidere Piecks notater fra hans samtaler med Stalin, udg. af Wilfried Loth og Rolf Badstübner, Berlin 1994.
- 10 Jvf. hertil argumentationen i min nye bog om Tyskland *Det ny Tyskland*, Akademisk Forlag 1992.
- 11 Cit. efter Armin Mitter og Stefan Wolle: *Untergang auf Raten. Unbekannte Kapitel der DDR-Geschichte*, München 1993, s. 500.
- 12 Jvf. Mitter/Wolle s. 27ff.
- 13 Jvf. eksempelvis Thomas Blanke/Rainer Erd (udg.): *DDR. Ein Staat vergeht*, Frankfurt/M. 1990, Eckhard Jesse/Armin Mitter (udg.): *Die Gestaltung der deutschen Einheit*. Geschichte-Politik-Gesellschaft, Bonn 1992, Hans Joas/Martin Kohli (udg.): *Der Zusammenbruch der DDR*, Frankfurt/M. 1993.
- 14 Jvf. note 11.
- 15 Aftrykt i Peter Przybylski: *Tatort Politbüro. Die Akte Honecker*, Berlin 1991, s. 280-281.
- 16 Jvf. senest forskningsdiskussion hos Ilse Spitmann: *Zum 40. Jahrestag des 17. Juni*, Deutschland Archiv 26, juni 1993 samt Mitter/Wolle
- 17 Jvf. de sarkastiske bemærkninger til SED-ledelsen fra juni 1953, cit. hos Rudolf Herrnstadt: *Das Herrnstadt-Dokument*, Reinbeck 1990, s. 74 og 83.
- 18 Jvf. Armin Mitter/Stefan Woll: *Untergang auf Raten*.
- 19 Cit. efter Mitte/Wolle, Mielke fik dog det svar: "Der wird nicht stattfinden, dafür sind wir [dvs. Stasi/kcl] ja auch da", cit. efter Siegfried Weichlein, IWK 2/93, s. 234.
- 20 Jvf. hertil Lutz Niethammers oral history-projekt om DDR i *Die volkseigene Erfahrung*, Berlin 1991.
- 21 Jvf. Reinhold Andert/Wolfgang Herzberg: *Der Sturz. Erich Honecker im Kreuzverhör*, Berlin 1990, s. 20-21.
- 22 Jvf. D. Küchenmeister *Deutschland Archiv*, 1, 1993, endvidere D. Küchenmeister (udg.): *Honecker-Gorbatjov*, Berlin 1993.
- 23 Cit. efter *Die DDR vor dem Mauerbau. Dokumente zur Geschichte des anderen deutschen Staates 1949-1961*, udg. af Dierk Hoffmann, Karl-Heinz Schmidt og Peter Skyba, München 1993, s. 395.
- 24 taz 7.10.1989, aftrykt *DDR. Journal zur Novemberrevolution*, Berlin 1989, citat s. 28
- 25 Jvf. en sigende udtalelse fra Otto Reinhold, rektor for Akademie der Gesellschaftswissenschaften i august 1989, cit. hos Lammers s. 203ff.
- 26 Jvf. eksempelvis Rolf Reissig: *Das Scheitern der DDR und des realsozialistischen Systems. i: Der Zusammenbruch der DDR*, udg. af H. Joas/M. Kohli. Frankfurt/M. 1993.
- 27 Kun Timothy Garton Ash havde peget på hulheden bag den officielle facade og fremholdt DDR som så tysk som noget. Men også han regnede med at historiens tog med den kolde krigs blokopdeling var kørt, jvf. Timothy Garton Ash: " ... Und willst Du nicht mein Bruder sein", Hamburg 1981.
- 28 Jvf. min analyse s. 200ff.
- 29 Cit. efter Spiegel Spezial: *162 Tage deutscher Geschichte*, Hamburg 1990.
- 30 Jvf. Otto Reinhold (anm. 25).

Artiklen er en let revideret udgave af et foredrag holdt på Det kongelige Bibliotek i *Historisk Samfund for København*, 1993.